

GUNDA BÉLA „ÉLETMÓD ÉS ANYAGI MŰVELTSÉG” C. DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉNEK VITÁJA

Az értekezés vitája 1961. február 16-án zajlott le, a bírálóbizottság elnöki tisztét *Tamás Lajos* lev. tag, a titkári teendőket *Kovács Endre* a tört. tud. kandidátusa látta el. A bíráló bizottság tagjai: *Bulla Béla* lev. tag, *Fekete Lajos* akadémikus, *Barta János* az irod. tud. doktora, *Kálmán Béla* a nyelv. tud. doktora, *Dégh Linda* az irod. tud. (folklor) kandidátusa. Az opponensi tisztet *Knieszsa István* akadémikus, *Ortutay Gyula* akadémikus és *Tálasi István* a tört. tud. kandidátusa töltötte be.

Knieszsa István akadémikus opponensi véleményében megállapítja hogy Gunda eddigi kutatásai során mindenkor nagy jelentőséget tulajdonított a név és tárgy kapcsolatából adódó tanulságoknak. Különösen a magyarság és a szomszéd népek kulturális érintkezésének megvilágítása céljából végzett a Wörter und Sachen alapján állva vizsgálatokat. Már abban az időszakban jelentős szerepet vállalt a szláv—magyar néprajzi kapcsolatok tisztázása érdekében, amikor a hivatalos körök ezt igen rossz néven vették. Széleskörű szláv nyelvtudása nemcsak azt tette lehetővé, hogy az irodalomban tájékozódjék, hanem helyszíni munkára is módot teremtett. Megvitatásra kerülő munkájában egy szepességi szlovák falu. Žakarovce teherhordási módjaiból és eszközeiből kiindulva igyekszik megragadni az életmód és kultúra összefüggésrendjét. Opponensi véleményében ennek az elemzésnek nyelvészeti vonatkozásaival kíván foglalkozni. Szorosan a teherhordáshoz kapcsolódó žakarovcei terminusok száma 20—22, de ezek közül csak három vezethető vissza a közös ősszláv nyelvre: plachta, vysypa, dvojňak szláv eredetű, de aránylag későn, a szlovák nyelv külön életében, pontosabban ma még nem tisztázható korban, de lehet, hogy a legújabb időszakban keletkezett. A chustočka alapszava nyilván lengyel, de itt ismeretlen eredetű még. A vászon lepedő jelentésű tačka bizonytalan eredetű, csak a kelet-szlovák nyelvterületen ismeretes újabb szó. A hasonló jelentésű polka kifejezés is csak lokálisan használt, késői jövevény a szlovákban, s magyar megfelelője polka, póka alakban az egész keleti nyelvterületen, sőt a XIV. sz.-tól kezdve minden szójegyzékünkben ismert. Az ukrán—szlovák—magyar nyelvterület érintkezési vidékén használják mindhárom nyelvben a batyu jelentésű zajda szót, amely török gyökerre megy vissza s feltehetően a magyarból került az ukrán és szlovák nyelvbe. A görög tagistrónra megy vissza a taňistra szó, de fejlődésének útja teljesen tisztázatlan. Feltűnően nagy az egykor Gölnicbányához tartozó község teherhordási szóincsében a német eredetű szavak száma (grastušok = kendő, kop = víztartó faedény, šafel = állatitató edény, felfas = kosár, dečka = fedő, trogi = saroglya,

rupcak = hátizsák). Ezért feltűnő Gundának az az állítása, hogy a szomszéd város németsege a szlovák lakosság ide vonatkozó szokásaira semminemű hatást nem gyakorolt. Ez teljesen lehetetlen. A nyelvi anyag tanulása mindenestre módosítja Gundának azt a megállapítását, hogy a žakarovcei teherhordási módok és eszközök legtöbbje ősi szlovák eredetű. Még a három ősi eredetű szláv szó megfejtése sem kifogástalan. Kniezsa azt vallja, hogy az ismertetett eljárasmódok és eszközök a közelebbi történeti múltban keletkeztek, de a végső szót természetesen az etnológusnak kell kimondania. A nyelvész helyzete ebben az esetben azért is nehéz, mert a nyelvi anyag nincs kellően összegyűjtve. Éppen Gunda e munkájában bukkant fel két eddig ismeretlen szó, a polka és tačka, amelyeknek van magyar megfelelője s velük kapcsolatban módosítani kell a korábbi nézeteket. Ez a példa is bizonyítja az etnografus és nyelvész együttműködésének szükségességét. A dolgozat a doktori fokozat elnyerésére érdemes munka.

Ortutay Gyula akadémikus, opponens elsősorban a munka elvi és módszertani kérdéseivel kíván foglalkozni. Gunda abból a téziséből indul ki, hogy a teherhordás módjai és eszközei kapcsolatban vannak a parasztság társadalmi rétegződésével és a nemek közötti munkamegosztással. Európa reliktumterületein a teherhordásnak és a közlekedésnek számos, meglepő egyezést mutató ősi formája maradt fenn. Gyakran előfordul, hogy a terminológiai variánsok száma nagyobb a tárgyiakénál. A tárgyak és a terminusok egyformán sok tanulsággal szolgálnak kultúrmozgalmak és áramlatok, műveltségi érintkezések tanulmányozásához. Gunda módszertani elveit az alábbiak szerint összegyűjti:

1. Fontosnak tartja a kultúrföldrajzi vizsgálatokat s hangsúlyozza az anyagi kultúra és a földrajzi adottságok közötti kapcsolatot.

2. Szem előtt tartja a szó és tárgy kapcsolatának kérdését, az ún. Wörter und Sachen elvét.

3. Látja a társadalmi rétegek és foglalkozási csoportok tagoló hatását s ezért szociológiai szemléletet is képvisel.

4. Kiemeli a térben és időben lezajló műveltségi áramlatok és ezek következtében kialakult műveltségi rétegek tanulmányozásának fontosságát.

5. Mivel az anyagi kultúra legtöbb és legfontosabb jelenségeiről megfelelő történeti dokumentumok, emlékek nem, vagy elég szórványosan maradtak fenn, Gunda a történetiség kérdését a földrajzi elterjedés és a szótörténeti kutatások eredményeinek figyelembevételével próbálja megoldani.

A munka negyedik fejezetében a szlovák anyagi kultúra igen sok problémája vetődik fel. Gunda szerint a trak, plachta, és a zajda a régi szlovák kultúra maradványa, viszont a hátikosár újabb jövevény. Más eszközök az érebányászok közvetítésével jutottak el a szlovák parasztsághoz. A német telepések hatása elsősorban a terminológiában jut kifejezésre, de érződik a közeli ukrán és gorál-lengyel lakosság hatása is. Észlelhető a gazdasági-szociális körülmények differenciáló hatása. Gunda több vonatkozásban korrigálja a szlovák etnografusok állításait. Kimutatja, hogy a szlovák területről ismert fejenhordás nem utal a népesség balkáni eredetére, hanem ez a jellegzetesen mediterrán vonás a nagy területen megforduló szlovák vándorkereskedők nyomán jelenik meg. Ha a Balkánról települt lakosság hozta volna magával, akkor a nemek közötti munkamegosztás törvényeinek megfelelően elsősorban a nők körében maradt volna meg. Végezetül megállapítja Ortutay, hogy Gunda munkája a maga egészében nemcsak adataiban nyújt újat, hanem szempontjaiban,

eredményeiben és problémamegfejtésében is, ha minden eredménye nem is tekinthető lezártnak, teljesen megoldottnak. A mű fő jelentőségét abban látja, hogy tisztázta Žakarovce és környéke interetnikus kapcsolatait, s a szlovák népi kultúra történeti rétegeinek feltárását előre vitte. A munka értékét jelzi az is, hogy a Žakarovcen dolgozó munkaközösség tagjait, köztük Gunda Bélát is a Szlovák Tudományos Akadémia kitüntetésben részesítette. A munkát a doktori fokozat elnyerésére érdemesnek tartja.

Tálas István opponens megállapítja, hogy a megvitatásra kerülő munka csupán egy része a szerző kárpáti területen végzett kiterjedt kutatásának. A jelenlegi téma egy szepességi szlovák falu anyagi kultúrája egy részletének elemzésén keresztül törekszik szélesebb összefüggések feltárására, bizonyos nézetek, módszerek felülvizsgálására, bizonyítására. Frappáns példákkal igazolja a teherhordási módoknak a legkülönbözőbb társadalmi tényezőkkel való összefüggését, kapcsolatát. Az egyszerű eljárásokban jól tükröződik egy adott község gazdasági helyzete és társadalmi tagozódása. Különösen fontos egyes eszközöknek az egykori etnikus kapcsolatokra utaló bizonyossága. Leíró fejezetében jól érzékelteti az egyes eszközökhöz fűződő hagyományok társadalmi súlyát, az életforma átalakulásával megjelenő új terjedését. A teherhordásban a nőknek a férfiakét meghaladó szerepét az általuk használt nagyobb számú eszköz is érzékelteti. Gunda az anyag kultúrtörténeti és etnogeografiai elemzése során igyekszik a különböző etnikus rétegeket szétválasztani. Különösen figyel a szláv háttérre. Megállapításai általában tanulságosak, de vitathatónak tartja pl. a kéregedényekkel kapcsolatban tett észrevételét, ti., hogy általában a szlovákoknál hagyományos, az etnikumot jellemző ősi kultúrelem, amikor nemcsak az erdőlakó szlávoknál, hanem más erdőlakó népeknél is megvan. Elvileg helyeselhető a szóföldrajzi tények megvilágító alkalmazása, de vitatkozni kell a történeti anyag felhasználásában mutatkozó pesszimizmusával. A felhasználás szükségességével elvileg Gunda is egyetért, de a konkrét alkalmazás során álláspontja szkeptikus. Ez kitűnik abból is, hogy részletekre vonatkozó megjegyzéseiben gyakran indokolatlanul sommás megállapításokat hangoztat. Valójában a jelen még élő és csökött jelenségei vagy emlékhalmánya sem mindig kielégítő, s természetesen, hogy a történeti anyag a formákat illetően még kevésbé megnyugtató. De az írásbeli (s nemcsak okleveles) anyag távolról sem olyan meddő, csak általában az etnografusok kevésbé tárták fel és kevésbé elemezték. Hazai vonatkozásban Szabó István, a külföldiek közül pedig Axel Stensberg nyújt jó példát az írásos anyag hasznosíthatóságáról, de az ikonográfia még a formai meghatározásokban is segít. Szlovák vonatkozásban is sok új anyag várható még a történeti forrásokból. Gunda žakarovcei vizsgálata egészében széles kutatói készséggel tekintette át anyagát s értelmezte eredményeit. Munkája az európai népi kultúra egy fontos területének problematikáját vázolta fel. A tanulmány most alkalmat nyújt arra, hogy nemzetközileg is elismert tudományos munkásságáért és érdemeiért a tudományok doktora fokozatra javasolja.

Gunda Béla megköszönve opponenseinek leható elemzését, megállapítja, hogy az elhangzott megállapítások sok tanulságot hoztak számára. Munkájában azt szerette volna bemutatni, hogy a Kárpátok területének anyagi kultúrája milyen sokrétű, s még a kisebb egységek műveltségi rétegei is mennyire változatosak, de ugyanakkor tanulságosak nagyobb egységek problémáinak megértéséhez. Különösen kiugranak a problémák akkor, ha tekintetbe vesszük a gazdasági-társadalmi változásokat. Példákat sorol fel arra, hogy a szó és tárgy

együttes vizsgálata milyen jól megvilágít egyes társadalmi vagy technológiai folyamatokat. Egyetért Ortutayval, hogy az etnikus tulajdonságok meghatározásához bővebb tárgyi anyagot kellett volna adnia, s ezért kiegészítésül felsorol néhány példát. A félreértések elkerülése végett hangsúlyozni kívánja, hogy a „műveltségi kör” kifejezést nem a kultúrtörténeti iskola értelmezése szerint használja, s éppen ezért szerencsésebbnek tartja a kulturális terület megnevezést. Ez nem azonos a nyelvi, vagy nyelvjárási egységekkel, sokkal inkább földrajzi zónákhoz és azonos gazdasági és társadalmi adottságokkal rendelkező egységekhez igazodik. Kniezsa észrevételeire válaszolva megállapítja, hogy munkája „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” megjelenése előtt készült. Saját gyűjtésén kívül a szóföldrajzi vizsgálatokhoz igen kevés publikált anyag állott rendelkezésére. Amikor a žakarovcei teherhordó eszközök szlovák jellegét említi, nem annyira a terminológiából, hanem a tárgyföldrajzi adatokból indult ki, s e kettő ellentétéből adódnak a problémák. Kniezsa nyelvészeti fejtegetéseivel egyetért, s úgy látja, a zajda eredeztetésében revideálni kell álláspontját. Tálasiak kétségtelenül igaza van abban, hogy az átmeneti gazdasági szintcsökkenés másodlagos primitívseget válthat ki, a szegénység kényszerből gyakran őriz archaikus módokat, eszközöket. A történeti anyaggal kapcsolatban valóban túlságosan pesszimiztikus hangot ütött meg, stilárisan ezeket módosítani kell. Hangsúlyozni kívánja azonban azt, hogy a néprajz módszerei különfélék, ugyanazt a problémát több irányból meg lehet közelíteni. Tálasi a történeti források értékét hangsúlyozza, ő maga a tárgy- és szóföldrajzi módszer híve. E különböző utakon, egymást segítve lehet előrehaladni a kutatásban. A történeti anyag értékének megítélésében álláspontja elvileg nem különbözik Tálasiétól, s úgy érzi, Ortutayval együtt mindhárman vallják a történeti, régészeti, nyelvészeti, irodalmi, szociológiai stb. anyagnak a népi műveltség vizsgálatában betöltött nagy jelentőségét.

Tamás Lajos elnök sajnálkozását fejezi ki, hogy a vita nem volt élénkebb, pedig a téma megérdemelte volna a nyelvészek és néprajzosok nagyobb aktivitását. Nálunk mindenestre nehézséget jelent a nyelvi és tárgyi atlaszok hiánya. A maga részéről kíváncsúnak tartja a Wörter und Sachen módszer alkalmazását. Saját tapasztalatára hivatkozva mondhatja, hogy gyakran milyen nagy nehézséget jelent a népi műveltség körébe eső szavak pontos értelmének megállapítása. Gunda munkája ezért is jelentős, s örömmel látja, hogy a néprajzosok növekvő mértékben fordulnak ilyen témákhoz.

Miután az opponensek a vita szempontjából elfogadták Gunda válaszát, a bizottság visszavonult, majd *szótöbbséggel* (6 : 1) az alábbi határozattal terjesztette fel Gundát a doktori fokozatra:

„A kiküldött bírálóbizottság megállapítja, hogy Gunda Béla „Életmód és anyagi műveltség” c. tanulmánya — mely egy kelet-szlovákiai falu teherhordási módjait és eszközeit vizsgálja — a helyi néprajzi anyag alapos tanulmányozásával készült, de figyelembe vette a kérdésre vonatkozó hazai és külföldi irodalmak megállapításait is. Széleskörű tudományos vizsgálódása során a szerző — a terminológiai vonatkozások érintésével — több tekintetben is fontos kérdéseket vetett fel. Különösen kiemelkedőnek tartjuk azokat a részeket, ahol kimutatja, hogy a teherhordás módjai és eszközei kapcsolatban állnak a társadalmi rétegződéssel, tükrözik az illető nép szociális és foglalkozási viszonyait csakúgy, mint a nemek közötti munkamegosztást. A tanulmány jó képet nyújt a kelet-szlovákiai parasztság gazdasági és művelődési viszonyainak történeti fejlődéséről, valamint azokról a hatásokról, melyek Žakarovce paraszti

lakosságát a szomszéd népek részéről érték. A munkát nagy anyagismeret, módszeresség, a nemzetközi irodalomban való jártasság jellemzi. A bizottság úgy véli, hogy a tanulmány nem minden kérdést tisztázott végérvényesen, így etimológiai vizsgálatai több helyen kiegészítésre szorulnak. Utal még arra, hogy a munka speciális témaválasztásánál fogva nem ad egészen hű képet a jelölt széleskörű és nemzetközileg is elismert tudományos eredményeiről.”

A vitát összefoglalta

Barabás Jenő

RUZSICZKY ÉVA „A SZÓKINC S KÜLÖNFÉLE RÉTEGEINEK SZEREPE
KAZINCZY NYELV- ÉS STÍLUSÚJÍTÁSÁBAN” C. KANDIDÁTUSI
ÉRTEKEZÉSÉNEK VITÁJA

Ruzsiczky Éva kandidátusi értekezésének nyilvános vitáját 1960. június 30-án tartotta a Tudományos Minősítő Bizottság. A bíráló bizottság elnöke *Pais Dezső* akadémikus, titkára *Tóth Dezső*, az irodalomtudomány kandidátusa volt; tagjai: *Gáldi László*, a nyelvészeti tudományok doktora, *Zolnai Béla*, az irodalomtudomány doktora, *Juhász Géza*, az irodalomtudomány kandidátusa, *B. Lőrinczy Éva*, a nyelvészeti tudományok kandidátusa és *Szauder József*, az irodalomtudomány kandidátusa. — Az opponensi tiszttet *Balázs János* és *Benkő Loránd* látta el, mindketten a nyelvészeti tudományok kandidátusai.

Balázs János opponens szerint a szerző — igen helyesen — már értekezése címében is utalt arra, hogy Kazinczy nemcsak nyelvújító, hanem egyben — sőt, mint fejtegetéseiből aztán kitűnik — mindenekelőtt stílusújító volt. Életműve oly rendkívüli arányú, munkássága oly szerteágazó és messzeható, hogy bár ennek már számos mozzanatát több kiváló magyar és külföldi nyelvész, illetőleg irodalmár kutató elemezte, Ruzsiczky Évának — mint jelen értekezése is mutatja — még mindig bőségesen akadt tennivalója ezen a téren.

Mindjárt előljáróban meg lehet állapítani, hogy a jelölt jól ismeri a legújabb hazai kutatásoknak választott témájával kapcsolatos problematikáját, módszereit és eredményeit. Amennyire tehette, a külföldi, főleg a német kutatásoknak legfőbb irányjaival is igyekezett megismerkedni.

A szerző jelen értekezésének tárgyául Kazinczy nyelv- és stílusújításának lexikológiai szempontból való vizsgálatát, illetőleg e nagy stílusművészünk bizonyos kiemelt műveiben fellelhető tájszók és idegen szók stilisztikai jellegű elemzését választotta. Témaválasztását, vizsgálati körének leszűkítését mindenképpen helyeselhetjük. — Ruzsiczky Éva a Kazinczy különféle műveiben, főleg leveleiben szétszórva található stilisztikai megjegyzéseket gondos munkával összegyűjtötte, és helyesen, logikusan rendszerezte. — Dolgozatának tekintélyes részében igen gondosan és igen nagy anyag alapján azt vizsgálja, hogy Kazinczy különféle műveiben milyen stílusértéket tulajdonított a tájszóknek és az idegen szóknek. Körültekintően és helyesen járt el a szerző abban a tekintetben is, hogy Kazinczynak mely műveit választotta ki vizsgálatára céljára.

Figyelmet érdemel az a megfigyelése, hogy a Kazinczytól használt tájszóknek jórésze a keleti—északkeleti nyelvjárásokból való, bár ugyanakkor az is kétségtelen, hogy Kazinczy nemcsak a saját nyelvjárásának szavait hasz-